

ՅՈՒՅԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ ԹԱՌԻՐԶԻ

ցոյցի ձեռագրաց Մ. Մատնաստինն եկեղեցոյն
Հայայի կամ Բերդաթաղի:

(Շարահ-ի-թի-ն-ի)

55.

Ա Ի Ե Տ Ի Ր Ա Ն

ԹԿԳ = 1614.

ԹՈՒՂԹԸ 243 (ստոյնմէ էլ 138 փախցուած, իսկ 233 նիս): — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 22×18×6 սմ.: — ԳՐՈՒԹԻՒՆՆՆ ԵՐԿՍԻՆ. իւրացանչիւրը 1×6 սմ.: — ԳԻՐ ԵՐՈՂԳԻՐ. Թանայի սեւ, վերնագրերը սկզբնատողներն ու սկզբնատողները կարծիք. տող 22: — ՆԻԻԹ՝ հասարակ թուղթ: — ՆԱՅՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՄԱԳԱՆԱԾԵՅ ՊԱՆՊԱՆՆՆՆ սկիզբն ու վերջն երկ-երկու թերթ. առաջինը մագաղաթայ երկաթագիր մեծադիր երկսին ծաղցի մը մագորդ, իսկ վերջինը մեծ մասամբ կտրուած հանուած ըլլալով անյայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՈՒՄ՝ 4Է. սկիզբի մասերը գոհացուցիչ քայքայմաբեր Յովաննիսի փտած, ու ԵՐՈՂԳԻՐԻՆ անգործածներ: — ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹ՝ էլ 1ա—2ա, 114ա—115ա, 241ա, 242ա—243ա: — ԼՈՒՍԱՆՆՈՒՄ՝ ԶԱՅԱՐԻՐԻՐԸ, գլխագրագրեր, չորս աստարանիչներու մեծադիր պատկերները եւ զարդագրերը չափազանց անարուեստ: — ԳՐԻՉ՝ Մարտիրոս — տէր Մարգար քահանայ, տեղ Մշանմի բնի գիւղը. Թուական ԹԿԳ = 1614: — Ձեռագիրս այժմ կը պատկանի Տէր Հմայեակ քահանայ Ներսէսեանին:

Մատնաստին է Աւետարան. կը պարունակէ Աւետարանի բառ Մատնէտի էլ 3ա—7ա. Մարգար էլ 72ա—113ա. Ղուկաս էլ 116ա—189ա. Յովհաննէս էլ 190ա—240ա: Ցանկերն ու նախագրութիւնները կը պահեն:

ՅԵՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԸ (պահպանակին վրայ) կողակցին աւերակներ. Հայրն պարսն լանտաւր թան. մայրն. պառն. եղբայրն. զարկն. որդին հանգուծեալ եղբ՝ աւետար. մեղեւն մարինոս:

Էլ 2ա՝ կնիք մը սա մագաղաթեմար. «Քի ծա աթ Սահաճ»:

Էլ 113ա. (առաջին գրչէն) Ի ԹՎԻՆ. Հայր. Էլ Գ:

Էլ 240ա—241ա (գլխաւոր յեղատակարարը, որուն ոկրգրէն չորս տող փլուած են)... ամենաբար Հայրն երկր ի նորին էսթիմեն. Խնայ. գոհաթիւն եւ բարեբաւութիւն. համազօյ եւ միասնական. սուրբ երբեքութեան. հարաւաններն զորքն ծնողն. Ի նր հոգին բնաղի, երկին մի եւ մի յերկին. անմահելի. անբաժանաբարելի, անհատանելի, անբնական. անհնազանդելի. անկեաւ եւ անսմանական անծաթեն. հարաւոր որդի Հայրն յէլ, յիմ երկակնացս յիմանելիցան եւ գգաւեցս. Ի բանակայ. եւ յարաւելից. եւ Ի բնական եղեւնէ արարանցս երկրագործից. եւ փառք յաւախանա յաւախանից ամեն: Դնորհե ամենապալեն նայ. եւ սղորմութեամբ նորին. եւ գործակցութեամբ նր Հայրն: յանի երկաւ աւարեցաւ նր աւետարանս Ի յերկին արեւան. Ի գեւաղ բերին. Ի գաւաղ նր գեորդայ գաւաղաբար: Զեռամբ. մարտիրոս. անպիտան ծառայի: Ի Հայրապետութեան մի մարդ

եղեկոպետին. աթ մարտիրոսին. աթ աղբարային: Աղբ ցանկացող եղեւ, [այսօր քաւետարանի բարեփա եւ հեղափոխի աթ մարգար... եւ հարաւ մարտիրոսին. եւ մարաւ բանաւելի. եւ մեծ ամանեղաւ... եւ հարաւբարային բերեալին եւ քայրն լանգարին եւ փորք եղբայրն աղբարային. եւ հանգուցեալ եղբայրն մեղաւմի. սհակին կիրակոսին. եւ մարաւ հիւրիտանին. եւ կրգակին մարտիրոսին: Ամեն. Դիւլ յերեւել տեղին Է. ապրիլ զպարուն զպար Ամեն. Ի Թ—ն—իլ: (Անկեանաւոր փափագին մէջ առնուած մարդ ալեքան փտած ու սեւցած էր որ անոնց բնիցերումը ժամեր նստաւ, եւ ընթերցումն յետոյ արդէն փլուեցան ու վերջացան: Հոս նստարդի մասերը ենթագրութեամբ են, իսկ կեանքագրաւ մասերը կը պարունակեն մէկ կամ երկու տաւ):

Էլ 242ա. Յեղատակն է այս նր աւետարանն Գարեշատին որ գնաց իւր հալալ վատարակն նն իւր հոգին լուսաւորէ. եւ երկինց արեւութեան պարգեւեղէ ամեն գարեշալ իւր մայրն ասիականին Հայրն լաշնադարին հորեղբայրն աթ յաւելիին եւ իւր եղբակցուն ալթուանին եւ իւր որդային. սաւաղան. ամեն եղբայրն յակբարն — Էլ Է:

56.

Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՊԴՁ = 1447.

ԹՈՒՂԹԸ 629. Էլ Է սխալներով նշանակուած են 7—1078. այժմ էլ Է 1—6 լանս: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆՆ 30×21×13 սմ.: — ԳՐՈՒԹԻՒՆՆՆ մաքուր, երկսին, իւրացանչիւրը 25×7 սմ.: — ԳԻՐ ԵՐՈՂԳԻՐ. Թանայի սեւ, վերնագրերը, սկզբնատողներն ու սկզբնատողը կարծիք. տող 39: — ՆԻԻԹ՝ թուղթ. — ՆԱՅՄ՝ կաշեպատ տախտակ: — ՄԱԳԱՆԱԾԵՅ ՊԱՆՊԱՆՆՆՆ լկայ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՈՒՄ՝ կաղմը քաւական քցողուած, սկիզբն ու վերջն մէկ-երկու թերթ պակաս, առաջին երեք սեւցած, քայքայ մագաղաթ մարտիր: — ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹ՝ էլ 67ա. քայքայ որովհետեւ ձեռագրիս իւրացանչիւր թերթը կաղմուած է երկու քարակ թերթեր իրարու կպցնելով, թերթերն ումնը քացուած եւ ձեւացուած են կրկին դատարկ երեսներ, որոնք շնորհ հաշուին: — ԼՈՒՍԱՆՆՈՒՄ՝ ԶԱՅԱՐԻՐԸ, զարդագրերը միշտ արուեստով: — ԳՐԻՉ՝ Մաթէոս քահանայ. տէր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս Գողթան գաւառի. տեղ Սաղաւես, Թուական ՊԴՁ = 1447: — Ձեռագիրս այժմ կը պատկանի Հմայեակ քահանայ Ներսէսեանին:

Մատնաստին է Ցանկան. կը պարունակէ 150ի լայն ընդարձակ ճառեր՝ իւրաքանչիւր տանի վրայ:

ՅԵՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԸ (տաւ գրչէն). էլ 2ա. Թիւ Էմբի մայրին իրեն եւ կարողեան իր լաւագոյեան կայ գնացի գեղ նախի ժողովրդ (— Ժողովարար) նն աղլուութեամբ պահեցէ եւ բարի յաւաղութեամբ:

Էլ 67ա. եղբայրն իմ յոյժ ցանկալի աշուց լայն զարմանալի եւ ընդ սիրուս միասոր եւ անորչ միշտ լաւագոյե արաւհամ անուն սիրելի հարգի հալալ երբ բարի լեցի գին բարեւիս սիրելի զի աւեր մը ամենայն որ պահեցէ միշտ կենդանի ամեն եւ անպիտան վարդանս գրեցի:

Ի՛շ 87ա (բացուած երեսն վրայ)։ Եւ անոր-
ման եւ անպիտան Մէլիք Միրզայ եւ իմ ծննդ Հայր
ազաւան նաեւ Մեր կամակից եւ խորհրդակից Տիրացու
Գրիգորն։ Ի՛ Տիրացու գաւառէն Ղարաապուտ օտոր-
նարեան՝ նա՛հալէն ի՛ գերէնք որ անուանեալ կոչի
Խնդենի. ուղիղ հաւատով եւ յօժարական կամոց Մե-
րօք այն այս շնորհայն օժանկան մատեն. տաւաք յի-
շատակն ի՛ նր. աթոռայն Թաղէտիս սրբալան առաքե-
լոյն. նախկին լուսաւորչն. ի՛ Եթականութեան
Տեառն մերոյ եւ փրկչին յի՛ր քնի 1846 ի՛ 18 փետր-
վարի ամսոյն ի՛ ձեռն նոյն աթոռայն յաջորդ Փրկի-
պոս վարդապետին եւ կամ շնորհապարգեալ Տեր յա-
կօրի գիտութեամբ ով որ ընթերցի զայս մատեն մի
բերան ողորմի ասացէ ծնողաց մերոց նա՛ն ձեզ ողոր-
մեացի ամեն։

Ի՛շ 88ա (բացուած երեսն վրայ)։ Աստուծոյ
ծառայ մեղապարտ եւ անպիտան տիրացու վարդապետ
գրեցի ամեն։

Ի՛շ 88բ (լուսանցքին վրայ)։ ԷմժԹ Թ. ոչն
մայիսի 6 եւ Ը Ըն։ Վարդապետ Էրր արեղայս միաբան
էի Թաթեւոսի առաքելոյն. բայց յայժմոյս եղէ միաբան
նր Թօմայի առաքելոյ կանխին. ի՛ յառաջնորդ ետայի
վարդապետի հրամանն իւրոյ զնալի ժողովք ի՛ նուիր
նա՛ն յի՛նքն բարի յախուռն օտցէ ով եղբայր սիրելի.
որք հանգիստ զայս ընթերցանով յի՛նքն զտառապետ
եղայլսն ձեր։

Բուն գրէն գրուած յիշատակագրութիւնները
շատ բազմաթիւ են եւ կը գտնուին գրեթէ ամեն ճառէ
վերջ. ընդ ամենի 125 հատ զանց կ'ընենք յի՛նքն բոլոր
այս յիշատակագրութիւնները մի առ մի, քանի որ
գրեթէ միշտ միեւնոյն բառերն են. եւ կը գտնեք միայն
անոնք որ ձեռով կամ Նիւթով նորութիւն մը կը
պարունակեն։

Ի՛շ 16ա. Ո՛վ ամհնաբհնեալ նա՛նքն նր
կոյս մարիամ պարծանք քրիստոնէից. բարեխաւսեա
առ ողորմ. քո միանին Թողուլ զմեզ նա՛մ հաւատա-
ցելոց. և.ս առաւել զստացողն՝ նր՝ զորոց զոմբ ստեփան-
նոսի. եւ զերկանիկ քեռայն իւրոյ զուգեք տերունականին
եւ զնորդաց նոցին. եւ զանարժան եղելի զորոյն սորա
զմաթէնս իրեցին. եւ քեզ փառք. յս։

Ի՛շ 98ա. Ո՛վ զուր սրբաւոր քահանայ/ց. եւ
նա՛նքն ժողովրդոց. յորժամ կարգայք եւ լուեք զայս
քահայր եւ զքանայնի ճառս. լի՛ սրտիւ ասացէք. քն
նա՛ն քո նր հայրապետացն բարեխաւսելոցն սրբոյն
գրիգորին նա՛նքն. եւ գրեգորին ակազակազայցն. ողոր-
մա՛մ նա՛մ հաւատացելոց. և.ս առաւել ստացողն՝ նր
զորոց ոմբ ստեփաննոսի արհնգիսկոպոսին զողջման. եւ
ծնողաց նոցին. եւ ի՛նքն Թշուառացելոյս մաթէտոսի
գրչի եւ ի՛մ ծնողացն. եւ քն՝ փառք յաւետեանս.
ամեն։

Ի՛շ 173բ. Բն նա՛ն քո նր հայրապետացն բարե-
խաւսութիւն կոտորանաւ պաւլոսի՝ նր ժողովոյն. փրկեա
զնա՛մ հաւատացեալ ուղղաբաւան քրիստոնէայք ի՛
զազարա խորհրդոց եւ յայնչեցոց. հերձաւածողաց. եւ
ի՛ նոցին սուգ հաւատացն. որ չարս Թեա՛մնին. իւրեանց
հայհոյեմն չքն. եւ ուղիղ հաւատով վերափոխան ի՛
կեանան յաւիտենից եւ արքայութեան քու՛մ արժանի
— Ընդհանրեմն եւ և.ս առաւել զստացող որ քորոց
զտեփաննոս արհնգիսկոպոս զողջին զողջման վիճակին,

Ղաւնի զի յոյժ եռափափազ. սիրով. և.ս գրել զհաշու-
փառ. ամենալի, ծաղկաթիթիթ. անուշահամ, գերեց-
կապանուղ. քաղցընաշալի, համալահամ, հոգեկեցոյց,
նա՛նքն նր տաւանայան. ի՛ յիշատակ հոգեւ իւրոյ,
եւ երկնց երանելի նախնայն իւր, տէր տերունականի.
արհնգիսկոպոս նոյն վերապետաւ վիճակի. գողջման.
եւ վասն ի՛ քեզ հանգուցնող ծնողացն իւրոց. եւ քն
նայր մեր՝ փառք յաւան. յաւան. կարգա եւ զմաթէնս
գծողաց յի՛նքն. ով տէր ստփոյն։

Ի՛շ 178բ. Բն նա՛ն քո նր ծնաղի՛ր բարե-
խաւսութեամբ. շնորհեա՛մ նա՛մ հաւատացելոց քրիստո-
նէից, սրբութեամբ եւ արքարութեամբ պահել զպահն
քառանորդաց. արժանի լինել մեզ հասանել ի՛ տա՛ն
մեծի յարութեան քո. եւ արժանապէս հաղորդել ի՛
սուրբ մարմնոյ եւ յարենի քու՛մ. եւ զիւ մեր յաշ-
խարհէս. աղաւաթեալ ի՛ կեանք յաւիտենի. եւ ար-
քայութեան նր երկնից արժանաւորեալ. և.ս առաւել՝
զստացող սուրբ գրոցն՝ զարհնայն զուգեք. ստփոյն. ծնո-
ղացն իւրովք. արժանաւորեա՛մ արքայութեան քո.
ամեն։

Ի՛շ 18ա. Ո՛վ եղբայր. պահոցս ի՛ ծեր (= ի
ծայր). զարգալի յորդորակներն ի՛ հնոս կարգա. ն.
գրի՛ն։

Ի՛շ 307բ. Պատկի՛ւ սրբոց որ պատկեն զուրբս
քո. պատկեն զնա՛մ քրիստոնէից հոգին. և.ս առաւել
զստացողն՝ նր զորոց զուրբ. ստեփաննոսի՝ արի եւ
քանի հոգեւապետի արհնգիսկանին զողջման. եւ զնա-
ղացն իւրոց. եւ քեզ փառք։

Ի՛շ 391ա. Բն նա՛ն ի՛ քո ահագին ստիպիլ եւ
սարսփանիլ ահնէլ տանին. ողորմա՛մ նա՛մ հաւատացե-
լոց. և.ս առաւել ստացողն՝ նր զորոց տէր ստեփաննո-
սին. եւ ծնողացն իւրոց. եւ նա՛մ արեան. մերձաւորացն
իւր. եւ փեսային իւր մուրաւոյն. եւ ծնողացն իւր.
որ յուսով երբեք ըզկրկիցն եւ զընձնա՛նք. եւ քեզ
փառք յոսո՛ւ։

Ի՛շ 401ա. Ընդ նոյնն եւ զստացուլ նր զըրրոց
զտէր ստեփաննոս արհնգիսկոպոս զողջման նա՛նքն.
որ բազում յաւժարութեամբ եւ զնր՝ սիրով եւ
եռափափազ յուսով. և.ս գրել մեղապարտ գրչի վասն
փառաց քոց տէր եւ յուսոյ արքայութեան. եւ յի-
շատակ ծնողաց իւրոց հանգուցելոցն ի՛ քեզ. նա՛նքն
իւր արքայութեան եւ երկանիկ մաւրն իւր իւրեանց յա-
թութեան. իսկ եւ փառաւորեալ մեծի արհնգիսկանին եւ
գիտապետի այժմ նա՛նքն զողջման վիճակի՝ քեռայն
իւրոյ տէր տերունականին եւ ծնողաց նոյն. եւ քեզ
փառք յաւետեան։

Ի՛շ 421բ. Բն նա՛ն քո եկելի կամաւ հաւր իւ-
նարհութեամբ ի՛ չարաբանս. խալցեար. եւ Թաղեար.
եւ յերնորդ աւուր յարեալ. զգծիսն աւերեցիք եւ
զգրեմայն ապաւնեցիք. եւ զաւառենից ներկեմայն ի՛
զանձ տանիւնացն ապաւնեցիք. արե՛զ ողորմա՛մ նա՛մ
հաւատացելոցս ի՛ քեզ. եւ տուր ման եւ բաժին
յարքայութեան քու՛մ. և.ս առաւել ստացողն՝ նր
զորոց տէր ստեփաննոսի. եւ ծնողաց նոցին. արքայութեան
եւ իւրեանց յաթութեան. եւ երկանիկ քեռայն իւրոյ
տէր տերունականին մեծի արհնգիսկոպոսին. նա՛մ. և.ս
նարհեստ. եւ փոքա՛ն կեզկելի՝ եւ արմար գրչին. առ-
թէտի։ Այլ. եւ ողորմա՛մ ձերեւելի (փոք բառ մը
քերտած) պապին. որ սիրով եւ Թաթեանաւա՛մ քա՛ւ

բախերեայ զովոր գրիշու. զծել զուսեր գրիշու զայս ի փառս մեծութեան քո քն. եւ քեզ զնոր հաւր հոգովք արբով փանդք յառնից յառնի»։

Ի՛նչ 527-ը - 528-ը (ԿԻՆԻՄԻՆԻՅԱՆ)։ Յիշատակարանն քր զորոյս. Ո՞ք բանն. իւր անհայտ գիտութեանն. եւ գործակցութեամբ հաւր եւ քր հոգւոյն. ստեղծագործեալ զերկրան եւ զերկրի. զհրդեհն եւ զհոգեղէնն. սկիւնդան եւ զանկնդան։ Չգիտեց զերկրն խորանձնն. անբաւ բարձրութեամբ. եւ հրամայեաց բանիւ. եւ եղեն իննեակի բազը լուսեղեղեք եւ անմարմինք. ի փառարեւութիւն անմահ հուրը երրորդութեանն, զոր մին ի նոցանէ՛ անհնազանդութեամբն սողորկեալ անկաւ. ի փառացն. եւ երկնայինն՝ սանդաղամասական եղեւ. եւ փոխանակ հրեշտակական առնուանն՝ ստատայ կողեցեաւ. աշխիւքն՝ հաճառակ. իսկ զերկրին աշխարհս անէ՛ղծ ի բնականութիւն հոգեղէնաց. Չոր ստեղծեալ զմարգն առաջին զազամ ի հոգոյ անային ձեռնաք իւրովք. եւ փխշեց յերեսն նորա շունչ կնիգարի. եւ եղմ. մարգն յոգի կնիգարի. իւարար զիկնն ի կողեցն. եւ Եւ զնա առաքեալն նմա. եւ եզ զնաոն ի վայելեւ՝ գրախիւն՝ գր անկեայց յաւելելոյ. Եւ եզքի նմա պատահեալն՝ շնչաշնչել ի ծառայ զիտութեան. եւ ի պահել պատահելիսն՝ խոստացան բարձրացոյցանէլ զնա յայլ Եւս գիտեցոյն փառս իսկ հակառակին ստատեալ նախանձեցան. բնդ փառս մարգեայ. եւ այնուհետեւ՝ եմուտ յիմաստուն գործան աշխիւքն յաւնն. եւ նովաւ խառնեցան ընդ իւնին եւ այլի՝ չբոխառեալով զանն յաղագիտ տեղի գաւառոյ ըստին իւրոյ. եւ խառնեց զնա իւրեւ զաղայ. եւ եւա ճաշակել ի պոզոյն, նմա եւ աւն իւրում. եւ բարեպետալ տէրն՝ եհան զնոսա ի վայելչառեալի գրախուէն. եւ ընկնեցողց յերկրի փշարն. այլ եւ մահ տիրեաց նոցա եւ ծնեցող իւրեանց. իսկ տէրն եւ բարեբարն դարձեալ մէ կարաց անտէ՛ս առնել զանաւառ ևեալն իւրեց ստեղծուածն. այլ զիցացալ. հայրախնամ ողորմութեանն իւրով. Եւ արեւն յաւգնաւ կանութիւն. խառնեցան ընդ նախահայրն. Եւ իւտն ընդ նոյն. եւ աւրհնեան, ի նմանէ՛ գտանեբորդք գաւառահայ. խառնեցան ընդ նախախորհրդն մովզեմի. եւ եզ պատգամն ի բերանս սրբոց մարգարեիցն. յաւգնա գուշակման գալսեանն իւրոյ յաշխարհ. զոր եւ գրեալ թագաւոր եւ մարգարեն զանիւթ. ի ծէի որդի իմ եւ դու. եւ եւս այսար ծնայ զեղզ. եւ այլ. Թէ ել ի բարձուն եւ գերեաց զգերութիւն. այնիւքն ի խաշն քառաթեւ. Եւ յեսայի Թէ աւա կոյսն յղացաւ եւ ծնցի որդի. Եւ երեմիա. Թէ հոգի երեսնց մերոց աթ քն. Եւ զանիւթ. Թէ վէճն առաքել ևեկն հաստալ. այնիւքն է՛ կոյսն առաքել սեղծեալ ծնեալ. Եւ այլ Թէ մարգարեան բազմաթիւ խառնեցան ի դարս գարս. զոր քր հոգին եր ի բերանս նոցա. յաղագիտ անաւելուծեան որդւոյն նոյ. Չոր ի վախճան առաքել քնն բանն Եւ եւ կատարեաց զգուշակման սրբոյն. առաքելոն ի բարձեց զհրեշտակաբետն գարեիլէ՛ առ քր կոյսն մարգար. աւետիս առաքել նմա զգալուստ թագաւորին երկնաւորն եւ անմահի. Չոր եկեալ անմարմնաբար՝ եմուտ ընդ ձեկն քր կուսին. եւ ըզնախամուր իւնին սրբանց՝ յաւապատիր թուրեղեւ. եւ եւա մարմին ի մարմնաց որդւոս կնքն կամեցան. եւ իննամեայ ժամանակաւ՝ ընալեաց յարգանքին եւ Եկն ի ծնունդ. եւ ձնաւ ի նմանէ՛ Թէ եւ մարգ կատարեալ՝ անաթանեկն միմի բնութեամբ. եւ

կերակրեան. քր կաթման կուսին. եւ Եկն քառասունութայ ի տաճարն. եւ գրեալք քր ծերութեան գգուեցան. եւ անայն շրթեան ի վերայ երկի մինչեւ եղեւ երեսնամեա. եւ Եկն ի յորդանան՝ մկրտեցան. ի յալարեղմն յովանէն. եւ վկայութեամբ հար եւ քր հոգւոյն՝ ծառնուցան աշխարհի Թէ ճշմարտ. Եւեկն հար եւ փառակեց ըր հոգւոյն. Եւ դարձեալ սկիւնդար նշանայ եւ սքանկեալործութեան. Լուսաւորեաց զկորս. հաւատարեաց զանդամայոյս. յարդից զմահեալ. զնոցողց զկապս. բժշկեալաց զախառնեալ. երաճ զմահ ցուս ի մարգեանէ ազգի՛ ազգի նշանս կատարեաց նմապէս. Իսկ ապերախտ եւ յանդուգն աղք հրեից նախանձեալ. ընդ նմա եւ ինքեկն կորուսանել զնա. եւ մէ կարէին բանս պատճառանաց գտանել ի վերայ նորա. յետ այր ամե. նային մի աշակերտաց իւրոց զնապետ. Եր բանս ընդ նոսա եւ եղեւ նոցա իորհրդակից. զի առեալ մասնեցեց զնա նոցա. եւ նոքա խոստացան տալ նմա կաշառս զի տացել զնա ի ձեռն նոցա. եւ Եւ յանձին կալեալ եւ առեալ զինուորն ի նոցանէ՛ հասոյց ի վերայ վարդապետին իւրոյ. զոր եւ ինքն կամաւ. Եւ զինքն ի ձեռն նոցա. եւ նոքա ըմբռնեկն մարմնով զանըմբռնեկն Թէ եւ առաքել ետուն ի ձեռն հեթանոս գառաւորին. եւ նա կատարեց զպատ չարութեան նոցա եւ հանեալ զնա ի թալ ի վերայ զլինջն ագամայ. արեգակն խառնեցան. երկի շարժեցան. վէճ պատահեցան. վարազոյր տաճարին յեւնա. Թաղեցան ի գերեզմանի որդւոս մարգ. յարեաւ յաւուր երրորդի իբրեւ զԹէ. եւ յաւուրոյց ընդ իւր զազամ. յետ. Եւ աւուր համարեալ փառաւաք իբրեկն Թաղեցան. եւ զքր հոգին առաքելով զպատ առաքելոյն ի քր վերնատունն. եւ առաքեաց զքր առաքեալն ընդ Թէ տեղեւոր քարոյն վանութիւնն իւր. եւ մկրտել զամենայն աղա յանձին քր երրորդութեանն եւ ի մի նմութեանն. իսկ յետ քարոյնութեանն եւ դարձ. ցանկել զԹէ տեղեւոր յանդիտութիւն. կատարեալ քր առաքեալն եւ փոխեան յանձնառ. փառսն խոստացեալ. Յետ սոցա յարեան սուրբ եւ ընտրեալ ուղղադատան հայրապետն. եւ զարեալ հաւատարեցին զառաքելական սահման կանանց ուղղափառ հաւատոյ. եւ կարգեցին եկեղեցին եւ քահանայք առաքանիւք քր երրորդութեանն. եւ այլ եւս սահմանագրեցին սահման տնտեսական եւ յիշատակ սրբոց. զի անխափան կատարեցին քահանայք ամ յամէ Թէ եկեղեցին հայաստանեաց սողմնեցրութեամբ. եւ եղաւ նախորդ փառարարեալ եւս. եւ կարգաւորեալ սուրբ գրոց. Չոր տեսնել զայս ամենայն վայելչութիւն հորոշեց. երկին երանեալ. հաւատարմի՛, հեղձհոգի, հանձնառաքել. հոգով ազգասառել. նմ եւ Թէ առաքել քահանայապետն քր. եւ արհիպան մեծ եպիսկոպոսն՝ զալթան վիճակի տէրն ստեփաննոս գովելին. բարեբեալ ի տէրն նոյ. զի ի բազով ժամանակաց. զքմ յուսով՝ եւ եւսարեալեալով իրով. ցանկեալ զեղալ այմ Թէ ապերախտ քր. որ կոյն ամենով տառնական. Չոր եւ սա ունի յիւրեան՝ իսկապատ. զգալմանութիւն եւ ըզգովաւանութիւն. առեալց առեալ բնականաց քն նոյ մերոյ. զննեցան. եւ զարաւութեան. եւ որ ըստ կարգին. այլ եւ զիշխարակն քր եւ փառարարեալ Թէ առաքելն. եւ Թէ առաքել քր առաքելոյն. եւ Թէ առաքել քր մարգարեկն. եւ զհոգիացեալ քր հայրապետն. եւ զարեալ շարաի նահատակն քր մարտիրոսացն. եւ ուղղափառ քր թագաւորացն. եւ ընդեպեցեայ քր

միանշանակեցնելն էր զվեճականն նր վարդապետացն։ Եւ զարիւնդեալ նր կուսանացն ալլ եւ զպատուէր շարու-
պետեանն յաւսնոս պահաց զոր գրեցին նր վարդա-
պետն զի յանապաղ ընթեռնունն նր քահանայք 'ի
յսկիւն աւերեանալ ժողովուրդանն։ զի յսկիւմ զայն ամ
խրատք պատուիրանացն, հաստատեցին 'ի հաւանա-
ռազգիւսն զոր ունին 'ի սկզբանն։ Եւ յիշեցան աւ-
աւիլն թէ յաշխման իւրեանց զստացող նր գրոցս զտե-
ր ստեփաննան արհեստիւնդարանն։ Եւ զծնաւդոն իւր 'ի քն
հանգուցեալ։ զհամարն աշուղտալ։ Եւ զերթնակի մայրն իւր
խառնալ իսթուռն։ Եւ զամ արեան մերձաւորս իւր,
զինդաւիւն եւ զհանաւորացեալս։ Դսն եւ զերթն երանեալ
երջանիկ եւ քաջ հաւատապետն, նոյն ստացեալ զող-
թան աթոռոյս արհեստիւնդարան զբռնէն իւր զտե-
րաւանական զառ։ Ի քն հանգուցեալն։ Հանգերէն ծնաւ-
զսէքն իւրովք։ Եղիցին յիշատակէր նոցա արհեստ-
ութեան։ 'ի քանոս քի նշ մերոյ։ Եւ քանզի յոյժ քա-
փաշմամբ սիրոյ, եւ վասն յուսոյ արքայութեանն։ Վերոյ
ստացեալ նոյն տէրն ստեփաննոս։ Եւ զբնէ զնր տաւ-
նական զայս, 'ի հայալ վաստակից իւրոյ։ առ 'ի լինել
նմա' յիշատակ բարի, հոգւոյ իւրոյ, այժմ' եւ առ յա-
պալ յարիւսեանն։ Վասն զի սովաւ զուարճանան ման-
կեանք յաւիցեցոյ։ Հանապաղ կարգալով զառ անիա-
փան, իսկ դուք թէ հաւատացեալք հարեւ եւ եղբարք։
քահանայք եւ ժողովուրդք։ տեսողք եւ լսողք նախին
նր տառ' տաւանականն այս ամենայն անհասանձարար
եւ միամիտ սրտի' եւ բոլորակաւ բերանով' աստօղիք։
Եթէ յն քն եւ նմ քան։ քն նմ' օրոց բարեխառու-
թեամբ։ երկնաւորն եւ երկրաւորաց։ Եւ նք նմանին
աղաքանալն։ արեւոյ յովանեւ կարգապետի պաշտառ-
նաւք։ օրոյն ստեփաննոսի նախակցիկն ինդրուածովք։
արեւոս անաքելոյն։ Եւ մարգարէիցն։ Եւ արեւոյ գրեգորի
հայոց լուսաւորին։ Եւ միահամուռ նմ օրոց։ հայրա-
պետաց եւ մարտիրոսաց։ Եւ մի անձանց ճգնաւորաց։
որք 'ի սկզբանէ հաճոյ եղեն քեզ քն նմ։ Ողորմա-
քաղորութեամբ ամենայն հաւատացելոց քրիստոնէից։
արանք եւ կանանց։ ծերոց եւ սղայոց։ կնիդանեաց եւ
մուկոց։ Եւ նմ յափու հասակի։ Եւնա առաւել ստա-
ցողի' նր գրոցս տէր Խիզանի զմզմաց Թողութիւն
շնորհեալ։ Եւ ի քն յաշխման 'ի միւսանգամ զայս-
տեանն' յահագին դատաստանին։ յանուանէ կոլեա' զնա'
Եթէ ծառայ բարի' եւ հաւատարիմ'։ միւս յուրախու-
թիւն տն քն։ եւ ժառանգեալ զանապառ բարին։ զանե-
ստումս ուրախութիւնն։ զանվարձան արքայութիւնն։
Եւ զանթառամիկ' վայելութիւնն։ Եւ արք' Ես ունայնոս
ի գործից բարեաց։ Եւ փոքուն 'ի քրչոց, մաթէոս։
սնտ սնտն ճաշանայ։ որ անուամբ եմ կոչեցեալ' բոց
(= բայց) հոգւոյն եմ եւ իսկարեալ։ Եղէ անարժան
եւ Թախանեալ։ 'ի նոյն վերտացեալ տէր ստեփան-
նոսն։ Եւ բազմով սիրով հրախեւարէ զմզ. քն 'ի
գրել զուրբ տաւանական։ իսկ մեր ոչ կարացաք ընդ-
գիմանալ' մեծի' հրամանաց նորա։ վասն զի տեսաք զե-
նափափով սէր նորա որ առ հոգեւորն։ Եւ Թէպէտ
ոչ ունեւով մեր' զաւորութիւն եւ կարողութիւն, սա-
կայն ապաւինեցաք 'ի ձեռնառութիւն, շնորհարայն
հոգւոյն նշ, որ աներեւապէս հասանէ 'ի Թիկունս եւ
աւգին։ Եւ զտկար' կարոցս յարգարէ։ ապա յանձն
առաք։ Եւ զերեցեք զուրբ տաւանական զայս բառ իմում
կարի, զդրամմբ մեղաքմամբ մատամբ' անձինս կործանե-
լոյս բազում եւ պէնպէս աշխատանալ։ զի մեծաւ

շնորհարմմբ եւ անծուծելի' սքանչութեամբ, հաստացե-
ղաւոր տաւանական առ 'ի յաւարտ կատարման։ զոր
միայն տերն իսկ գիտէ զդիտումն մտաց մերոց։ Եթէ
վասն իւր ուրուք մտածման զմարգեցնալ զուրբ գիրքս
զայս։ Արք' աղալմմ' աղալմմ', զի եւ զինն անապա-
ռութիւն յիշելոյ արժանի' առնէք' յերկաջանց սուրբ
յարաւալսն ձեր։ զի մարդաւերն նմ գթացիկ 'ի ձեռ։ Եւ
ողորմութեամբ ձերով' անձինս իմ մահաշաղկապի։ Եւ
մեղաց Թողութիւն շնորհեցէ։ Եւ աղատեսցէ յանձն-
երի տանեալան։ Եւ արքայութեանն արժանի' արտացէ։
Եւ անձնէ անեղաւան հանգստեանն 'ի սկզբեաց սուրբ
տեմականս այս 'ի գեղաքաղաքս աղուլիւն։ զովիկ գող-
թան վիճակիս 'ի նոյն իւրոյ աթոռիս։ Ընդ հովանեա-
նաւալելոյս' ի իորանիս։ նմաքանի տաճարիս։ քրիստա-
փորի' մեծ նահապալիս։ Եւ Թուսմայի' առաքելոյ սքան-
չելազործ հրաշալի' ալիս։ առ մաս երջանիկ նոյն վերա-
սացեալ տէր ստեփաննոսի։ Ի Թուսմանութեանն
հայոց։ Պղ. Զ. Եւ 'ի հայրապետութեան մեծի' աթոռոյ,
նմաքանի սուրբ Էջմիածնին։ երկն երանեալ տն գրի-
գորի խաղաղի ճգնաւորի։ նա' եւ երկրորդ լուսաւորին
զոր տէր նմ անասանն զահեցեցէ։ Եւ անգրիթիկ 'ի
յայնմ աշխարհի։ Եւ յետ աստեանց երանեալ 'ի վերին
դաւառ հայրանի։ Ընդ նախին' սուրբ պատրիարկոյն, զա-
սակից զոյով' նա լիցի։ Դսն եւ ստացաւ նր տաւա-
կանիս տէր ստեփաննոս զողթան վիճակիս։ նախնեան
իւրով' տէր տեղաւանականաւ։ Եւ նմ ազգայնէն իւրովք։
ողորմութեամբ քն քն։ մանակից լիցին նմ գերեզա-
նիկ օրոցն։ որք հաւաքեալ կան սատ' 'ի հրաշափառ
ամենայն նր տեղաւանիս։ Ո՛վ զերապայծառ զորմանա-
գործ տիրամանն մաքրափոյցեալ։ զաւաք օրազանից։ օրք
հաճոյ եղէք կամաւոր շնորհարանալ ձերովք։ ամէն
շնեւ սուրբ երրորդութեանն (Մնացեալ կարծե՛ք)։

Աստուծոյ դուռն է՛ 86բ բացուած Թեթիկի վրայ
նօսք գրով նոր ձեռք մը գրեւ է Ս. Աթոռայ Աւե-
տեայ գանձը "կնիդութեան ձայն բարբառ աւետեաց
համառօտեալ ձեռով։

(Հորմուզ-իւրի)

Հ. Յ. ԱՅՈՒԴԱՆՆ

Գ Ա Յ Ս Ս Կ Ա Ն

ԱՌԵՋԻՆ ՈՐԵՐՏՏԱՅԵ ԵՒ ՈՐԵՍԷ

(Հորմուզ-իւրի)

Բ. Սաթմախոյ Բ. ի որդուհետ զտիւրեալ-
շնորհիւր Բալաւատի օրդուհետ քրտնց զիլէ Կո-
տիւրիէ Էրւայ։

Hormuzd Rassam բախտաւոր դէպք
ունեցաւ 1878 թ. ձեռք բերելու մեծ քանա-
կութեամբ պղնձէ պատկերազարդ տախտակներ՝
175 m երկարութեամբ եւ 0-27 m լայնու-
թեամբ, որոնք գտնուած էին Նիւուէից հա-
րաւարեանլըում բարձրացող Բալաւատ
(Balawat) կոչուած աւերակարկից։ (ՐԱՐՐ